

BEATA SKRZYDLEWSKA* – WARSZAWA

MUZEUM WYZNANIOWE. FUNKCJA – CELE - ZADANIA

Streszczenie

Artykuł otwiera cykl poświęcony historii i działalności muzeów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Ma charakter wprowadzający i stanowi tło dla zrozumienia zasadniczych kwestii. Chcąc podjąć zagadnienia poświęcone muzeom kościelnym, musimy wiedzieć, jaki charakter mają te muzea. Czy są to wyłącznie odrębne placówki ujęte w ramy legislacyjne, czy też bogato wyposażone świątynie można określić takim mianem? Podejmuję się próby odpowiedzi nie tylko na pytanie czym są muzea wyznaniowe, lecz także jak wpisują się w tradycję muzealnictwa, czy powinniśmy, co w literaturze naukowej i popularnej jest bardziej rozpowszechnione, nazywać je muzeami religijnymi lub kościelnymi? Specyfiką muzeum wyznaniowego jest zatem nie tylko fakt obecności sztuki sakralnej, religijnej, ale także podległość instytucjonalna i doktrynalna władzy religijnej. Muzeum takie musi z założenia materializować pewne zasady i reguły teologiczne. Zadaniem muzeum wyznaniowego jest m.in. uszanowanie podmiotu, religijnego kontekstu dzieła sztuki.

Słowa kluczowe: muzeum wyznaniowe; muzeum religijne; dokumenty prawne; muzealna funkcja kościołów

W roku 2018 obchodziliśmy rocznicę stulecia odzyskania niepodległości przez Polskę. Uzyskana wolność pozwoliła na swobodniejsze działania w wielu dziedzinach kulturalnych i społecznych. Dała szansę pokoleniu, które za wolnością tęskniło, a które wolnej Polski nie pamiętało. Stworzyła warunki dla wielu przedsięwzięć, na które nie pozwalali zaborcy. Dotyczy to także obszaru muzealnictwa kościelnego (wyznaniowego).

* Beata Skrzydlewska – dr historii sztuki; adiunkt w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: bskrzydlewska@o2.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9326-8916>

Badania na temat muzeów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce prowadzone były systematycznie. Dotyczyły zarówno historii muzeów, jak i ich działalności, a także działań legislacyjnych Kościoła w zakresie ochrony dóbr kultury. Powstawały opracowania w obrębie diecezji, a także prowadzono studia badawcze zakrojone na szerszą skalę. Pierwsze próby ujęcia w sposób naukowy całości zagadnień dotyczących tej dziedziny podjęto w Polsce dopiero pod koniec lat 50 naszego wieku. W 1957 r. powołano przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, którego głównym zadaniem było szerzenie wśród opiekunów zbiorów kościelnych wiedzy muzealnej, zarówno praktycznej jak i teoretycznej, poprzez wymianę doświadczeń, a także publikacje w wydawanym przez Ośrodek od 1959 r. czasopiśmie pod tytułem „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”¹. Przy okazji opracowywania różnych kwestii muzealnictwa kościelnego dołączano obszerną bibliografię dotyczącą tego zagadnienia. W wydanym w 2004 r. informatorze, w części bibliograficznej, uwzględniono oprócz opracowań naukowych także wycinki prasowe poświęcone różnym wydarzeniom muzealnym². Badania nad zagadnieniami muzealnictwa kościelnego prowadzone są systematycznie. Najnowsze artykuły poświęcone muzeom kościelnym zostały zawarte w książce *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, będącej zbiorem materiałów po konferencji, zorganizowanej w 2017 r. przez Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów i Radę ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski przy wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego³. Zastanawiano się tam nad tym, czy zmiany, polityczne, które zaszły po 1989 r. zmieniły w jakiś sposób na sytuację muzeów kościelnych.

Nawiązując do początków muzealnictwa kościelnego w naszym kraju, może zadać sobie podobne pytanie Czy zmiany polityczne, które nastąpiły w Europie i doprowadziły do odrodzenia Polski miały wpływ na działalność placówek już istniejących, powstałych jeszcze w okresie zaborów, a których dalsza działalność przypadła na okres międzywojenny? Czy na zgromadzonych w nich zbiorach opierały się muzea powstające w II Rzeczypospolitej? Jak wyglądała działalność tych placówek w okresie późniejszym, po II wojnie światowej, a jak prezentuje się współcześnie, po roku 1989?

Na postawione pytania postaram się odpowiedzieć w cyklu artykułów, poświęconych historii i działalności muzeów religijnych w Polsce. Artykuł niniejszy, otwierający ten cykl, ma charakter wprowadzający i stanowi tło dla zrozumienia

¹ Pełna bibliografia zawartości czasopisma z tego zakresu zebrana została przez A. Hamryszczaka, a także przez Beatę Skrzydlewską, zob. A. Hamryszczak, *Bibliografia zawartości półrocznika „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”*. Tomy 1-100, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 101 (2014) s. 5-90; B. Skrzydłewska, *Badania nad muzealnictwem kościelnym w Ośrodku Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych w latach 1956-2013. Bibliografia zawartości czasopisma „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” w zakresie sztuki i muzealnictwa*, w: *Czasopisma Archiwów, Bibliotek i muzeów Kościoła katolickiego*, red. W. Żurek, Lublin 2014, s.159-181.

² B. Skrzydłewska, *Muzea Kościoła katolickiego w Polsce. Informator*, Kielce 2004.

³ *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, red. s. N.W. Błażejczyk, P. Majewski, Warszawa 2019.

kwestii zasadniczych, bowiem chcąc omawiać historię i działalność muzeów kościelnych, musimy wiedzieć, jaki charakter mają te muzea. Czy są to wyłącznie odrębne placówki ujęte w ramy legislacyjne, czy może bogato wyposażone świątynie też mają charakter muzealny? Aby udzielić odpowiedzi na te pytania, należy podjąć próbę zdefiniowania muzeum kościelnego (wyznaniowego) i zastanowić się nad istotą jego działalności.

Przy podejmowaniu analiz tego zagadnienia należy pamiętać, że istota samego muzeum wyznaniowego może zostać ujęta poznawczo przede wszystkim na polu poznania filozoficznego, otwartego na bogactwo doświadczeń i specyfiki związanej z muzealnictwem. Nie wolno jednak zapominać, że pełne ujęcie poznawcze także jego działalności oraz wartości, jakie się z nim wiążą, wymaga usunięcia z przestrzeni dyskursu wielu stereotypów, a nawet aprioryzmów, które uniemożliwiają adekwatne do samego obiektu, jakim jest muzeum wyznaniowe, zdefiniowanie badanej kwestii. Mowa głównie o ideologiach i paradygmatach poznawczych, w których arbitralnie i wbrew samej rzeczywistości deprecjonuje się lub też ujmuje niezwykle redukcjonnie religię i związane z nią działania oraz wytwory. Przykładem jest chociażby ideologia laicyzmu czy też ateizmu, sekularyzmu albo też bezbożnictwa, które atakując wprost i pośrednio ludzką religijność, zwalczają wszelkie związane z nią dobra i praktyki, zakładając, że są one szkodliwymi i niebezpiecznymi relikami przeszłości, o których należałoby jak najszybciej zapomnieć.

Wytworzony w oparciu o te ideologie klimat poznawczy (światopoglądowy) będzie musiał dewaluować samą sztukę sakralną, ludzkie akty religijne, jak i towarzyszące im wytwory kulturowe, a tym samym będzie znosić potrzebę istnienia muzeum wyznaniowego. Niekiedy tego typu deprecjacja przyjmie postać szczególnie wręcz karykaturalną i szyderczą. W państwach totalitarnych i programowo ateistycznych powstawały tzw. „muzea ateizmu”, w których obiekty wycofane z kultu stawały się środkiem propagandowym, służącym zwalczaniu religii i związanej z nią kultury, a także powołanych na gruncie religijnym instytucji⁴. Towarzystwo temu promowanie światopoglądu naturalistycznego, antyreligijnego i bezbożnego, odwołującego się często do agnostycyzmu, materializmu, w którym w miejsce kultu Boga wprowadzano kult rasy, klasy społecznej, państwa lub samego człowieka, natury i innych elementów. Światopogląd ten był szczególnie wrogo nastawiony do materialnego i duchowego dziedzictwa związanego z kultem, zakładał działania zmierzające do tego, by ostatecznie dziedzictwo religijne przestało istnieć. Toteż sama idea muzeum wyznaniowego, w którym obiekty kultu miałyby być eksponowane, konserwowane, poznawane i omawiane w żadnej mierze nie mogła się wykrystalizować.

⁴ H. Skop, *Propaganda ateistyczna na Ukrainie na przykładzie Lwowskiego Muzeum Historii Religii i Ateizmu w czasach reżimu komunistycznego*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, red. A. Frejlich, B. Skrzydlewska, Lublin 2008, s. 59-65; P. Skop, *Ideologiczna propaganda prowadzona przez pracowników Lwowskiego Muzeum Religii i Ateizmu w środkach masowego przekazu w latach 1970-1990*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, s. 66-71.

Problem negacji potrzeby istnienia muzeum wyznaniowego nie jest nowy i nie powstał wraz z wkroczeniem na arenę dziejów państw totalitarnych XX wieku. Negacja muzealnictwa zajmującego się przedmiotami kultu religijnego miała już miejsce w epoce oświecenia, w formie znacznie bardziej radykalnej niż mogłoby się to wydawać. Przykładem są reformy wprowadzane w Austrii przez cesarżową Marię Teresę, które spowodowane były pośrednio chęcią włączenia się w nurt prądów oświeceniowych. Cesarz Austrii Józef II, kontynuując reformy swojej matki, utrzymywał interwencjonizm państwowy w życiu Kościoła⁵.

Również współcześnie jesteśmy świadkami działań paradoksalnych. Z jednej strony obiekty sakralne, jak kaplice czy kościoły, zostają zamieniane na instytucje świeckie, z drugiej zaś władze państwowe łożą znaczące środki na renowacje i szeroko pojęte wsparcie dóbr związanych z kultem. W muzeach państwowych, co nie jest zjawiskiem złym, eksponowane są obiekty sakralne. Jednak prezentowanie dzieł sztuki lub pamiątek historycznych przeznaczonych niegdyś do kultu w witrynach kawiarnianych, oferowanie na aukcjach internetowych aparatów kościelnych, czy nawet relikwii, to już zjawisko dalece niepokojące.

Fakt komercjalizowania przedmiotów związanych z kultem religijnym niepokoi nie tylko z religijnego, ale także historycznego czy artystycznego punktu widzenia. Rozpraszenie obiektów, będących świadkami historii, odzieranie ich z całego kontekstu religijnego, na którego potrzeby zostały wytworzone, podczas gdy niewątpliwie powinny pozostać w miejscu kultu, bowiem w koncepcji artysty, a także zamawiającego, tworzyły z innymi obiektami całość, konkretną wizję artystyczną. Jeśli jednak z różnych przyczyn nie mogą już pełnić funkcji w ramach kultu, powinny trafić do muzeum religijnego. Jednocześnie, czego obecnie jesteśmy świadkami, przedstawiciele Kościoła, dzięki pozyskiwaniu różnorodnych funduszy, organizują wiele muzeów religijnych, które po upływie czasu niezbędnego do rozliczenia dotacji bywają zamykane. To jest już ta druga, niejednokrotnie także ciemna strona muzealnictwa kościelnego⁶. Pierwszy z opisanych problemów prowadzi do profanacji obiektów związanych z kultem, drugi zaś do instrumentalizacji środków publicznych i pozorowania działań muzealnych.

Osoby zajmujące się historią kościoła, historią sztuki czy ochroną dóbr kultury wypowiedają się w pewnej kwestii jednogłośnie: obiekty wycofane z kultu powinny być przeniesione do muzeum, najlepiej do muzeum religijnego, kościelnego lub wyznaniowego – bo takie nazwy naprzemiennie używane są w literaturze, dokumentach prawnych, czy nawet potocznie.

Czym zatem są muzea wyznaniowe? Jak wpisują się w tradycję muzealnictwa? Czy możemy określać je właśnie tym terminem, a może, co w literaturze

⁵ M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1: *Czasy nowożytne 1758-1914*, Warszawa 1991, s. 15-16; J. Krętosz, *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 29 (1966) s. 41-67; B. Skrzydlewska, *Problemy i wyzwania muzealnictwa kościelnego w Polsce. Historia i współczesność*, w: *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, red. N.W. Błażejczyk, P. Majewskiego, Warszawa 2019, s. 133-146.

⁶ Przykładem może być np. Muzeum 200-lecia Diecezji Lubelskiej, otwarte w 2006 r. Po upływie pięciu lat placówka została zamknięta.

naukowej i popularnej występuje powszechnie, nie powinno się nazywać ich muzeami religijnymi lub kościelnymi? Aby odpowiedzieć na powyższe pytania, trzeba nadmienić, że muzeum, jako placówka kultury, jest jedną z najstarszych i najtrwalszych tego typu instytucji. Analizując bogatą historię muzealnictwa, nie może umknąć uwadze fakt, że muzea powstają wyłącznie w cywilizacjach, w których obecna jest tradycja i nauka. W społecznościach nomadycznych, koczowniczych, w których ze względów oczywistych nie ma przywiązanie do dziedzictwa i samej nauki, brak trwałej nieruchomości, osadzonej w konkretnym miejscu – muzea nie istnieją⁷.

Współcześnie muzea są zjawiskiem niebywale powszechnym i rozwijają się wyjątkowo dynamicznie. Poza coraz bardziej popularnymi muzeami narracyjnymi, prezentującymi zwiedzającym przede wszystkim opowieści oparte na indywidualnej i zbiorowej pamięci, a nie eksponaty (przedmioty materialne, historyczne nie są tam bytem koniecznym), czy muzeami internetowymi, ukazującymi nam obiekty w sferze wirtualnej, nadal największą grupę tworzą muzea w rozumieniu tradycyjnym, w których niezmiennie gromadzone są różnorakie artefakty, poświęcone m.in. historii, sztuce, etnografii, archeologii czy wytworom natury⁸. Muzea, w zależności od tego, na jaki rodzaj zbiorów są ukierunkowane, przyporządkowywane są do konkretnych typów. W obliczu sporej różnorodności muzealiów stanowiących własność jednej placówki, trudno jest wprowadzić jednoznaczny typologiczny podział. Dzielimy więc je zazwyczaj na artystyczne, historyczne, archeologiczne czy etnograficzne⁹.

Jednak największą grupę stanowią muzea o formach mieszanych, są nimi zazwyczaj placówki mniejsze, prowincjonalne. Wśród nich wyróżnić możemy artystyczno-historyczne, archeologiczno-etnograficzne etc. Zdarza się również, zwłaszcza w muzeach regionalnych, że gromadzi się w nich wytwory natury i artefakty z różnych dziedzin. Jeszcze jedną grupę tworzą coraz liczniej powstające muzea kościelne i klasztorne, nazywane też muzeami wyznaniowymi. Zazwyczaj muzeolodzy, historycy sztuki, czy nawet historycy Kościoła nie zauważają ich odrębności i w swoim ujęciu typologicznym zaliczają je do muzeów artystycznych lub muzeów regionalnych. Najwięcej takich muzeów powstawało i powstaje w obrządku rzymskokatolickim, ale istnieją także muzea Kościoła greckokatolickiego czy Cerkwi prawosławnej. Za przykład mogą posłużyć istniejące jeszcze przed I wojną światową Muzeum Instytutu Stauropigialnego we Lwowie, założone w 1889 r. czy powstałe w 1891 r. w Kamieńcu Podolskim, przy Podolskim Towarzystwie Cerkiewno-Archeologicznym. Współcześnie funkcjonują w Warszawie – Muzeum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (od 1983 r.), które jest

⁷ B. Skrzydlewska, *Rola muzealnictwa w ochronie dziedzictwa kulturowego narodu*, w: *Otwarcie granic rynku a perspektywa „być” i, „mieć” człowieka oraz narodu*, red. A. Kuś, P. Witkowski, Lublin 2006, s. 191-197.

⁸ P. Majewski, *Narracja historyczna w muzeum. Cenzura czy „polityka kulturalna”?*, w: *Historia w muzeum*, red. M.F. Woźniak, Bydgoszcz 2013, s. 12-14; tenże, *Muzea – potrzeba polityki pamięci*, w: *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014, s. 115-117.

⁹ Z. Żygulski, *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 77-106.

kościelną instytucją kultury, czy Muzeum Protestantyzmu w Cieszynie, działające od 2009 r., powołane przy parafii ewangelicko-augsburskiej¹⁰.

W niniejszych rozważaniach skoncentruję się jednak wyłącznie na muzeach Kościoła rzymskokatolickiego. Stanowią one największą grupę spośród muzeów religijnych, wybijają się na pierwszy plan nie tylko pod względem ilościowym, ale i jakościowym. Na ich przykładzie, poprzez analizę historii i prowadzonej działalności, można ująć naturę muzeum wyznaniowego, a uzyskane wnioski odnieść do innych typów muzeów, w których także obecne są przedmioty związane z kultem religijnym.

Podczas mojej wieloletniej pracy jako historyka sztuki, skoncentrowanej właśnie na badaniach dotyczących tej grupy muzeów, a także jako praktyka¹¹ (jestem autorką ekspozycji muzealnych dla Kościoła rzymskokatolickiego), spotykam się często z pytaniem jak właściwie powinno nazywać się omawiane tutaj muzea? Czy nazwa „kościelne” lub „religijne” jest tą właściwą? Czy może lepiej nazywać je „muzeami wyznaniowymi”, wszakże tego typu placówki powstają nie tylko przy kościołach. Jeśli przyjęlibyśmy wariant muzea wyznaniowe, ku czemu i ja się skłaniam, to kolejnym krokiem byłaby próba zdefiniowania tego typu muzeum, a to budzi zamieszanie w kręgu muzeologów (teoretyków) i muzealników (praktyków). Również na gruncie prawnym nastęrcza to niemałych trudności, bowiem w dokumentach legislacyjnych nazywa się je najczęściej muzeami kościelnymi.

Muzeum kościelne – muzeum wyznaniowe

Muzeum kościelne (naprzemiennie będę używała określeń muzeum kościelne i muzeum wyznaniowe) dla postronnego obserwatora wydaje się być jednorodnym typem. W rzeczywistości wygląda to jednak nieco inaczej. Okazuje się, że samo pojęcie muzeum kościelnego jest bardzo szerokie. Po analizie historii i działalności muzeów kościelnych wynika jak niejednorodna jest ich natura. Podobnie różne są stawiane przed nimi cele i realizowane zadania. Spostrzegli to autorzy Listu okólnego *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, w którym podjęli się próby stworzenia typologii muzeum kościelnego¹². Stwierdzono, że „nie istnieje mimo wszystko wyczerpujący wykaz typologiczny muzeów kościelnych”¹³. Wy-

¹⁰ B. Skrzydlewska, *Muzea wyznaniowe we Lwowie, ich historia i zbiory od połowy XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna*, s. 15-24. Oddziałem Muzeum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej jest otwarte w 2011 r. Muzeum Ikon, zob. <http://www.ckp.warszawa.pl/muzeum/> (dostęp: 21.09.2019); Muzeum Protestantyzmu działa obok innych instytucji, jak Biblioteka i Archiwum im. B.R. Tschammera, zob. <http://www.muzeum.cieszyn.org.pl/index.php> (dostęp 21.09.2019).

¹¹ Wraz z Elżbietą Kasprzyk jestem autorką ekspozycji stałych w wielu muzeach religijnych (m.in. Muzeum 200-lecia Diecezji w Lublinie, 2006 r.; scenariusza i aranżacji ekspozycji stałej dla klasztoru Dominikanów w Lublinie, 2008 r.; scenariusza i realizacji Muzeum Diecezjalnego w Łowiczu, 2011 r.).

¹² Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa, Lettera Circolasto 2001, *La Funzione Pastorale dei Musei Ecclesiastici, Città del Vaticano*, 15 Agosto 2001; *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, tłum. F. Nieckarz, „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego”, 4 (2000-2001) s. 5-76

¹³ Tamże, s. 26.

odrębniono ostatecznie typy najbardziej czytelne w swoim charakterze: skarbcze, muzea katedralne, muzea dzieł katedry, kolekcje o charakterze monograficznym. Dodano te, których liczba znacznie wzrosła w okresie posoborowym, mianowicie muzea: diecezjalne, parafialne, zakonne, instytucji religijnych (np. misyjne), wspólnot i innych instytucji kościelnych¹⁴.

Analizując przez lata historię i działalność tego typu muzeów, na własne potrzeby uprościłam typologię ustaloną w powyższym dokumencie. Wyodrębniam muzea archidiecezjalne i diecezjalne, które swoją siedzibę mają w stolicy diecezji (archidiecezji) i gromadzą pamiątki związane z terenem który reprezentują¹⁵; muzea parafialne, będące często placówkami filialnymi muzeów diecezjalnych¹⁶, które eksponują muzealia pochodzące z terenów diecezji; muzea klasztorne, w których gromadzone są przedmioty dokumentujące historię klasztoru, a także obiekty z terenu, na których znajduje się opactwo; a jeśli jest to zakon misyjny, to zbiorów pochodzących z misji¹⁷. Grupa ostatnia to muzea biograficzne, poświęcone postaciom ważnym dla wspólnoty i instytucji Kościoła¹⁸.

Muzeum wyznaniowe jest przykładem tego, jak życie religijne wnika w przestrzeń życia publicznego, jak łączy się z kulturą powszechną i jak ją ubogaca. Podmioty państwowe mogą powoływać tzw. muzea wyznaniowe, jednak samo gromadzenie i prezentowanie obiektów religijnych nie czyni z takiej placówki muzeum religijnego, a przy tym może się stać przestrzenią różnego rodzaju wynaturzeń. Przykładem są istniejące w Związku Sowieckim, wspomniane uprzednio muzea ateizmu. Pełniły one funkcję służebną wobec ideologii komunistycznej, a ich celem była walka z religią i jej przejawami poprzez artefakty związanych z kultem. Jednak ze względu na zgromadzone muzealia i zakres podejmowanych badań przez muzea ateizmu, można próbować zaklasyfikować tę grupę do muzeów wyznaniowych¹⁹.

¹⁴ Tamże, s. 27.

¹⁵ Obecnie każda diecezja i archidiecezja posiada swoje muzeum. Do najstarszych, funkcjonujących nieprzerwanie należą np. Muzeum Diecezjalne w Tarnowie (od 1888 r.), Muzeum Diecezjalne w Płocku (od 1903 r.), Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu (od 1906 r.), Muzeum Archidiecezji Warszawskiej (od 1938 r.). Następne powołano dopiero po dokonanej przez Jana Pawła II reorganizacji podziału administracyjnego Kościoła katolickiego w Polsce – Muzeum Diecezji Elbląskiej (od 1992 r.), czy otwarte w 2011 r. Muzeum Diecezji Łowickiej.

¹⁶ Najwięcej muzeów parafialnych znajduje się w diecezji tarnowskiej i są one placówkami filialnymi Muzeum Diecezjalnego w Tarnowie, np. Muzeum Parafialne w Limanowej (od 1988 r.), Muzeum Parafialne w Grybowie (od 1950 r.).

¹⁷ Wśród muzeów klasztornych warto wymienić Muzeum Karmelitów Bosych w Czernej k. Krzeszowic (od 1983 r.), Muzeum Prowincji Bernardynów w Leżajsku (od 1971 r.) czy Muzeum Klasztorne Cystersów w Szczyrzycu (od 1958 r.).

¹⁸ Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach (od 1984 r.), Muzeum urodzenia św. Maksymiliana Kolbe w Zduńskiej Woli przy parafii pw. Wniebowzięcia NMP (założone w 1994 r.).

¹⁹ H. Skop, *Propaganda ateistyczna na Ukrainie na przykładzie Lwowskiego Muzeum Historii Religii i Ateizmu w czasach reżimu komunistycznego*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, s. 59-65; P. Skop, *Ideologiczna propaganda prowadzona przez pracowników Lwowskiego Muzeum Religii i Ateizmu w środkach masowego prze-*

Muzeum wyznaniowe. Próba ujęcia istoty działalności

Aby muzeum można było nazwać wyznaniowym, można przyjąć, że powinno zostać powołane przez instytucję religijną. Przyczyną sprawczą w przypadku muzeów wyznaniowych, a zatem inicjującą ich powstanie, jest oficjalnie osoba biskupa ordynariusza. Jedynie on może wyrazić zgodę na jej zorganizowanie, powołać dyrektora, który będzie muzeum zarządzał i reprezentował je na zewnątrz.

Muzeum, jak każdy rodzaj rzeczywistości kulturowej, zaistniało dla jakiegoś konkretnego celu, który jest powodem jego powstania i funkcjonowania. Cel muzeum wyznaniowego jest zawsze religijny, stąd jego działalność i trwanie ma wiązać i przybliżać człowieka do Boga, czy to poprzez propagowanie prawd wiary religijnej, czy ukazywanie obecności religii w życiu ludzkim. Cel ów wyrażony został w Liście okólnym *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych* z 2001 r., gdzie czytamy:

muzeum kościelne we wszystkich przejawach jest wewnętrznie związane z życiem Kościoła, w sposób widzialny dokumentuje drogę, jaką Kościół przeszedł na przestrzeni wieków, gdy idzie o kult i o miłosierdzie. Jest miejscem, które oprócz geniuszu ludzkiego dokumentuje rozwój życia kulturalnego i religijnego i w ten sposób chroni teraźniejszość [...] nie może być ono rozumiane w sensie »absolutnym«, tzn. oderwanym od działalności duszpasterskiej, ale jest umiejscowione w relacji do całości życia kościelnego i w odniesieniu do dziedzictwa historyczno-artystycznego każdego narodu i każdej kultury²⁰.

Kolejnym powodem zaistnienia muzeum jest jego przyczyna formalna. Tego typu muzeum ma określoną strukturę organizacyjną, charakteryzuje się pewnym systemem prawnym, który nadaje mu określoną strukturę, wyznacza działania i wewnętrzny porządek. Trzeba podkreślić, że podstawę formalną istnienia muzeum stanowią konkretne dokumenty prawne Kościoła rzymskokatolickiego, zarówno te wydane przez Stolicę Apostolską, jak też *Kodeks Prawa Kanonicznego*, *Konstytucja o Świętej Liturgii*, Okólnik Kongregacji ds. Duchowieństwa *W trosce o zachowanie artystycznego i historycznego Dziedzictwa Kościoła* z dn. 11 kwietnia 1971 r., List okólny *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych* oraz te wydane przez Konferencję Episkopatu Polski, jak *Normy postępowania w sprawie sztuki kościelnej* z 1973 r., *Statut Muzeum Diecezjalnego* wydany w 1976 r.²¹

kazu w latach 1970-1990, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, s. 66-71.

²⁰ *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, s. 6.

²¹ *Codex Iuris Canonici*. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984; *Sacra Congregatio pro Clericis*. *Litterae circulares de cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae, ad Praesides conferentiarum Episcopatum*, „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS), 63 (1971) s. 315-317; *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, s. 6; *Konstytucja o liturgii świętej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 1968; *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej* wydane przez Konferencję Episkopatu Polski w Warszawie dnia 25 stycznia 1973 r., w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994, s. 311-330; *Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 18 XI 1976 r.*, „Currenda”, 127 (1977) nr 5-8, s. 169-170.

Muzeum ma także swoją przyczynę materialną, bo składa się z budynków i eksponatów głównie religijnych, najczęściej wycofanych z kultu,

(...) pamiątki życia i kultury religijnej, przedmioty o treści świeckiej, pochodzące z Kościołów, plebani, oddane przez ofiarodawców, plany, projekty, makiety i fotografie budowli kościelnych, dekoracji plastycznych, urządzeń wnętrza jako dokumentacja powstałych lub planowanych obiektów, księgozbiór z zakresu konserwacji, sztuki regionalnej i ludowej, dokumenty i akta archiwalne własnego urzędu²².

Specyfiką muzeum wyznaniowego jest zatem nie tylko fakt obecności sztuki sakralnej ale także podległość instytucjonalna i doktrynalna władzy religijnej. Muzeum takie musi z samego założenia materializować pewne zasady i reguły teologiczne. Nie powinny tam być gromadzone dzieła artystów,

(...) które nie licują z wiarą i dobrymi obyczajami oraz pobożnością chrześcijańską lub obrażają zamysł religijny, czy to z powodu nieodpowiedniej formy, czy też z racji niskiego poziomu, przeciętności lub naśladownictwa²³.

Zadaniem muzeum wyznaniowego jest bowiem m.in. uszanowanie podmiotu, religijnego kontekstu dzieła sztuki.

Muzea wyznaniowe i ich działalność

Impulsem do organizacji muzeów wyznaniowych była likwidacja zakonów. Pozostałe po kasatach mienie ruchome w ten sposób starano się uchronić przed rozproszeniem²⁴. Innym z czynników było systematyczne niszczenie artefaktów wycofanych z kultu, odkładanych do lamusów, a także nieodpowiedni sposób renowacji obiektów pozostających nadal w kulcie.

Zadania, które wyznaczono muzeom wyznaniowym, w zasadniczych punktach nie odbiegają od zadań typowych dla muzeów państwowych. Tak jak w przypadku świeckich ośrodków, tak w odniesieniu do muzeów diecezjalnych głównym celem jest przechowywanie dzieł sztuki, fachowe ich zabezpieczenie, konserwacja, urządzanie wystaw i udostępnianie do celów naukowych. Szczególnie istotnym działaniem pozostaje gromadzenie zbiorów, tym bardziej że rządcy parafii nie zawsze chcą przekazywać znajdujące się w kościołach, narażone na kradzież lub zniszczenie obiekty. Fakt ten wzbudza zdziwienie, gdyż według dokumentów prawnych wiele tych obiektów można, a nawet należy wypożyczać do kultu, ponieważ:

²² Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 18 XI 1976, „Currenda”, 127 (1977) nr 5-8, pkt 9-11.

²³ *Sacrosanctum Concilium*, AAS, 56 (1964) s. 130-133; por. tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej. Sacrosanctum Concilium*, Wrocław 1986, art. 124.

²⁴ Pisali o tym m.in. E. Skrochowski, *O potrzebie zakładania muzeów dyecezyjalnych dla zabytków artystycznego przemysłu, archeologii i sztuki kościelnej*, w: *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, Lwów 1890; J. Rokoszyński, *O potrzebie zakładania muzeów dyecezyjalnych dla zabytków sztuki kościelnej i archeologii*, „Przegląd Katolicki”, 9 (1902) s. 136-139; Cz. Chodorowski, *O potrzebie utworzenia Muzeum Dyecezyjalnego*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 1 (1911) s. 13-17.

Zabytki, należące do zbiorów Muzeum Diecezjalnego, za zgodą Ordynariusza mogą być przekazane kościołom diecezji do przejściowego użytku kultowego w formie depozytu²⁵.

Nowy kierunek działania muzeów wyznaniowych sformułowano w Liście okólnym o *Funkcji pastoralnej muzeów kościelnych*²⁶. Dążeniem komisji formułującej dokument było skierowanie uwagi nie tylko osób duchownych, ale i świeckich na dziedzictwo historyczno-artystyczne Kościoła w wymiarze duszpasterskim. Zaznaczono wyraźnie, że muzeum kościelne dokumentując poprzez gromadzenie dzieł sztuki historię Kościoła na przestrzeni wieków, nie powinno być oderwane od działalności duszpasterskiej²⁷. Komisja uznała, że podstawową funkcją muzeów kościelnych jest przechowywanie dziedzictwa artystycznego, lecz chciano także położyć nacisk na fakt, że muzea kościelne powinny być miejscem promocji kultury i aktywności katechetycznej. Następnie zaproponowano cały wachlarz wskazówek praktycznych dotyczących organizacji muzeum.

Muzeum powinno opracować statut lub regulamin i rozpropagować go za pośrednictwem kościelnych środków komunikacji. Wiele miejsca poświęcono zabezpieczeniu kościelnych dóbr kultury, m.in. poprzez zachowanie przepisów założeń Stolicy Apostolskiej, Konferencji Episkopatu, dokumentów diecezjalnych i świeckich, w tym państwowych i regionalnych. Dotyczy to kontroli wypożyczeń obiektów, prawa do reprodukcji, dostępu do informacji pisanych i informatycznych. Ponadto w każdym muzeum powinien znajdować się inwentarz całego dziedzictwa kulturalnego diecezji.

Jak zauważa bp Mariusz Leszczyński w artykule *Ochrona dóbr kultury w świetle prawa kościelnego*²⁸, wszelkie przepisy zawarte w powyższym dokumencie, chociaż dotyczą bezpośrednio muzeów, to jednak wiele sugestii można odnieść do dzieł sztuki znajdujących się w kościołach i w kaplicach.

Muzealna funkcja kościołów

Uwagi zawarte w artykule bpa Mariusza Leszczyńskiego wprowadzają nas do zasygnalizowanego w powyższym punkcie wątku, uważanego za trudny, a nawet kontrowersyjny²⁹. Polemikę wokół tej kwestii prowadzą zazwyczaj osoby nie

²⁵ Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 18 XI 1976, dz. cyt., pkt 9-11

²⁶ Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury, List okólny *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, 15 VIII 1999 r., tłum. ks. F. Nieckarz, „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego”, 4 (2000-2001) s. 5-76; M. Leszczyński, *Ochrona zabytków sztuki sakralnej w świetle aktualnego prawa Kościoła katolickiego*, „Muzealnictwo”, 49 (2008) s. 79-88.

²⁷ List okólny *Funkcja pastoralna muzeów*, s. 6.

²⁸ M. Leszczyński, *Ochrona dóbr kultury w świetle aktualnego prawa kościelnego*, w: *Otwarcie granic rynku a perspektywa „być” i, „mieć” człowieka oraz narodu*, s. 155-171; Zob. także wyd. poprawione, tenże, *Ochrona dóbr kultury w świetle aktualnego prawa kościelnego*, „Muzealnictwo”, 49 (2008) s. 79-88.

²⁹ Zauważył to przed wielu laty ks. Janusz Pasierb, omawiając temat w jednym z rozdziałów swojej książki (zob. *Muzealna funkcja kościołów i zabytki sztuki kościelnej w muzeach*, w: J.St. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1995, s. 146-157.

będące duchowymi, a więc nie znające faktu, że kościół to zintegrowany zespół zabytkowy, który w pierwszej kolejności jest Żywym Domem Bożym, przeznaczonym do sprawowania kultu. Jednocześnie jest także miejscem, w którym zgromadzone obiekty mają wartość zarówno historyczną, jak i artystyczną. Zwrócił na to uwagę już przed laty ks. Janusz Pasierb, podkreślając jednakże, że funkcja muzealna nie może w żadnym wypadku przesłonić funkcji religijnej³⁰.

Istota eksponowanych tam obiektów jest szczególna. Przedmioty, które podziwiamy w świątyniach nie są wyrwane z przeznaczonego dla nich środowiska, lecz znajdują się w miejscu, dla którego zostały wykonane i wraz z architekturą stanowią harmonijny zespół. Są częścią wystroju, efektem przeobrażeń zachodzących często etapowo, na przestrzeni stuleci. Niekiedy współegzystują dzięki powolnemu zrastaniu się wystroju ze sztuką współczesną. Zagadnieniem pozostaje stosowne wyeksponowanie obiektów. Jeśli chodzi o malarstwo, rzeźbę lub detale architektoniczne, to zastosowanie odpowiedniego oświetlenia wydobywa z mroku i zwraca uwagę zwiedzających na wybrane obiekty. Całkiem świadomie możemy tworzyć nastrój i w ten sposób kierować uwagę odbiorcy. Jednak w kościołach dużą część zbiorów stanowią aparaty kościelne, np. naczynia liturgiczne, paramenty, elementy wyposażenia ołtarza czy odznaki godności władzy kościelnej. Ze względów bezpieczeństwa pozostawały w ukryciu. Można je było podziwiać tylko podczas uroczystej liturgii, z dużej odległości. Obecnie, jeśli nie przekazano ich do muzeum, w pomieszczeniach przykościelnych organizowane są odpowiednio zaaranżowane skarbce do ich przechowywania i eksponowania. I co istotne, jeśli zachodzi taka potrzeba, artefakty te używane są do kultu. Pełnią więc funkcję, która była im przeznaczona – nadal „żyją”.

Określenie kościoła jako muzeum budzi sprzeciw wielu środowisk, w tym duchownych. Nie można pozostać jednak obojętnym na fakt, że kapłani opiekują się wielkim dziedzictwem i muszą mieć świadomość wartości niektórych dzieł sztuki, które wpływają na kształtowanie się poczucia estetyki i kultury u odbiorców. W dokumentach II Polskiego Synodu Plenarnego odniesiono się do powszechnego obecnie zjawiska, jakim jest podróżowanie i zwiedzanie, uwrażliwiające człowieka na piękno stworzenia i poszerzające horyzonty. Wprawdzie zaznaczono, że zwiedzając świątynie uczymy się historii Kościoła, to przypomniano także, że „rektorzy świątyń powinni zadbać o uświadomienie zwiedzającym, że zabytki sakralne nie są muzeami, lecz miejscami kultu Boga, Jego »mieszkaniami z ludźmi«”³¹.

³⁰ Tamże, s. 146-157.

³¹ *Ochrona i konserwacja zabytków, muzea kościelne*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Poznań 2001, s. 117-119.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Codex Iuris Canonici*. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II Promulgatus. *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
- Konstytucja o liturgii świętej*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Poznań 1968.
- Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej* wydane przez Konferencję Episkopatu Polski w Warszawie dnia 25 stycznia 1973 r., w: *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966-1993)*, oprac. Cz. Krakowiak, L. Adamowicz, Lublin 1994, s. 311-330.
- Ochrona i konserwacja zabytków, muzea kościelne*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Poznań 2001, s. 117-119.
- Papieska Komisja ds. Kościelnych Dóbr Kultury, List okólny *Funkcja pastoralna muzeów kościelnych*, 15 VIII 1999 r., tłum. F. Nieckarz, „Biuletyn Muzeum Diecezjalnego” 4 (2000-2001), s. 5-76.
- Sacra Congregatio pro Clericis. Litterae circulares de cura patrimonii historico-artistici Ecclesiae, ad Praesides conferentiarum Episcopatum*, „Acta Apostolicae Sedis”, 63 (1971) s. 315-317.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej. Sacrosanctum Concilium*, Wrocław 1986.
- Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 18 XI 1976 r.*, „Currenda”, 127 (1977) nr 5-8, s. 169-170.

Opracowania

- Banaszak M., *Historia Kościoła katolickiego*, t. 1: *Czasy nowożytne 1758-1914*, Warszawa 1991, s. 15-16.
- Chodorowski Cz., *O potrzebie utworzenia Muzeum Dyecezyjnego*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny”, 1 (1911) s. 13-17.
- Krętosz J., *Józefiński proces budowy Kościoła państwowego na terenie monarchii habsburskiej w okresie rządów cesarza Józefa II (1780-1790)*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 29 (1966) s. 41-67.
- Leszczyński M., *Ochrona dóbr kultury w świetle aktualnego prawa kościelnego*, „Muzealnictwo”, 49 (2008) s. 79-88.
- Leszczyński M., *Ochrona dóbr kultury w świetle aktualnego prawa kościelnego*, w: *Otwarcie granic rynku a perspektywa „być” i „mieć” człowieka oraz narodu*, red. A. Kuś, P. Witkowski, Lublin 2006, s. 155-171.
- Majewski P., *Muzea – potrzeba polityki pamięci*, w: *Historia Polski od-nowa. Nowe narracje historii i muzealne reprezentacje przeszłości*, red. R. Kostro, K. Wóycicki, M. Wysocki, Warszawa 2014, s. 115-117.
- Majewski P., *Narracja historyczna w muzeum. Cenzura czy „polityka kulturalna”?*, w: *Historia w muzeum*, red. M.F. Woźniak, Bydgoszcz 2013, s. 12-14.
- Pasierb J.St., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Warszawa 1995, s. 146-157.
- Rokosznny J., *O potrzebie zakładania muzeów dyecezyjnych dla zabytków sztuki kościelnej i archeologii*, „Przegląd Katolicki”, 9 (1902) s. 136-139.
- Skop H., *Propaganda ateistyczna na Ukrainie na przykładzie Lwowskiego Muzeum Historii Religii i Ateizmu w czasach reżimu komunistycznego*, w: *Muzea wyznaniowe*

- i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, red. A. Frejlich, B. Skrzydlewska, Lublin 2008, s. 59-65.
- Skop P., *Ideologiczna propaganda prowadzona przez pracowników Lwowskiego Muzeum Religii i Ateizmu w środkach masowego przekazu w latach 1970-1990*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, red. A. Frejlich, B. Skrzydlewska, Lublin 2008, s. 66-71.
- Skrochowski E., *O potrzebie zakładania muzeów dyecezyalnych dla zabytków artystycznego przemysłu, archeologii i sztuki kościelnej*, w: *Pamiętnik II Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie*, Lwów 1890.
- Skrzydłewska B., *Muzea wyznaniowe we Lwowie, ich historia i zbiory od połowy XIX wieku do wybuchy II wojny światowej*, w: *Muzea wyznaniowe i sztuka sakralna jako przejaw wielokulturowej tradycji Polski i Ukrainy*, red. A. Frejlich, B. Skrzydlewska, Lublin 2008, s. 15-24.
- Skrzydłewska B., *Problemy i wyzwania muzealnictwa kościelnego w Polsce. Historia i współczesność*, w: *Muzea kościelne wobec nowych wyzwań*, red. N.W. Błaziejczyk, P. Majewski, Warszawa 2019, s. 133-146.
- Skrzydłewska B., *Rola muzealnictwa w ochronie dziedzictwa kulturowego narodu*, w: *Otwarcie granic rynku a perspektywa „być” i „mieć” człowieka oraz narodu*, red. A. Kuś, P. Witkowski, Lublin 2006, s. 191-197.
- Żygulski Z., *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 77-106.

Netografia

<http://www.ckp.warszawa.pl/muzeum/> (dostęp: 21.09.2019).

<http://www.muzeum.cieszyn.org.pl/index.php> (dostęp: 21.09.2019).

DENOMINATIONAL MUSEUMS: THEIR FUNCTION, OBJECTIVES AND TASKS

Summary

The article opens a series devoted to the history and function of the museums of the Roman Catholic Church in Poland. This paper is a preliminary text and provides the background for the key issues. If we want to address the issue of church museums, we must be aware of what type of museum they are. Are they exclusively independent centres operating under certain laws? Can lavishly equipped churches be referred to with this name? In addition, the article attempts to answer questions not only about the nature of denominational museums, but also about their role in museology, and whether we should call them religious museums or church ones, the terminology which is more common in scholarly and popular literature. Denominational museums are unique due to the fact that not only do they contain sacred and religious art, but they are also institutionally and doctrinally subordinate to religious authorities. This type of museum is obliged to adhere to theological principles and rules. One of the objectives of a denominational museum is to respect the religious context of a given work of art.

Keywords: denominational museum; religious museum; church museum; legal documents

Translated by Aneta Kiper